

УДК 327.39[(430+44):(438)]:(4–672ЄС)

Русова О. С.

аспірантка кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький б-р, 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна
тел.: (380482) 633259
e-mail: olgarusova@inbox.ru

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу поняття «європейської інтеграції», його сутності, основних засад та механізмів запровадження. Особливе місце відведено дискусії, яка відбувається між представниками двох теоретичних шкіл, а саме політичних реалістів та лібералів відносно ролі держави в інтеграційних процесах. Розглядається цілий ряд проблем, з якими сьогодні стикаються держави-члени ЄС, зокрема економічна нестабільність, різке зростання рівня популярності націоналістичної ідеології та євроскептичних настроїв серед широких верств населення Європи.

Ключові слова: європейська інтеграція, політичний реалізм і лібералізм, ЄС, суверенітет, націоналізм, європейська ідентичність.

Сьогодні інтеграційні процеси відбуваються у багатьох сферах суспільного життя, тому розмаїття підходів, які намагаються пояснити природу цього явища, є також значним. Інтеграція — це процес багатогранний та всеохоплюючий, тому сформулювати певні закономірності, за якими він розвивається, достатньо важко. По-перше, через велику кількість учасників, залучених до нього, а по-друге, через постійну і різку зміну умов, в яких знаходиться світова спільнота. Для окремо взятої країни участь у цьому процесі виглядає привабливою через можливість просувати свої власні геополітичні та економічні інтереси як в рамках регіону, так і на міжнародному рівні. Впровадження певних ініціатив відбувається легше і швидше, коли країна отримує підтримку інших держав, що є членами того самого об'єднання або організації. Так, за допомогою комунітарних зусиль об'єднаній Європі вдалося подолати страшні наслідки Другої світової війни у другій половині ХХ століття. За твердженням Р. Шумана: «Європу не буде створено швидко чи за єдиним планом. Вона розбудовуватиметься через послідовні досягнення, які слугуватимуть основою реальної солідарності» [1, р. 15]. Отже принцип співробітництва став запорукою сталого економічного та політичного розвитку, створивши для Європи імідж «острова добробуту» посеред буремного світового океану. Хоча протягом останнього десятиліття цей міф поступово розвінчується під тягарем неспростовних доказів у вигляді світової фінансової кризи, військових конфліктів у безпосередній близькості до кордонів ЄС та проблем на кшталт нелегальних емігрантів та їх адаптації до європейського способу життя.

Повертаючись до сутності феномену європейської інтеграції, старший науковий співробітник Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України Єва Кіш зазначає, що вищезгадана теза з декларації Р. Шумана відображає сутність філософії розвитку євроінтеграції, а саме — надання переваги практиці, а не формуванню апріорі ідеологем чи теоретичних конструкцій, якими має керуватися практика [2, с. 103]. Також один з найпослідовніших захисників європейської інтеграції історик А. Мілворт у праці «Кордони національного суверенітету» зазначав, що успіх європейської інтеграції свідчить про ефективність інтеграційної політики і має добрі перспективи, оскільки країни переконались в її перевагах перед двосторонньою формою відносин [3, с. 11]. Тому ключовим поняттям, що визначає процес європейської інтеграції, є якісна взаємодія її учасників.

Витоки європейської інтеграції полягали у прагненні лідерів західно-європейських держав уникнути повторення військових зіткнень, що мали місце у першій половині минулого століття. А отже забезпечити базові умови для існування кожної держави, тобто її фізичну безпеку. Екс-канцлер ФРН Гельмут Коль в одній зі своїх промов сказав: «Європейська інтеграція є насправді питанням війни і миру у XXI сторіччі» [4, р. 121]. Попри той факт, що європейська інтеграція розпочиналася як економічна співпраця, можна стверджувати, що вона є похідною від інтеграції в військово-оборонній галузі. Якщо ж ці процеси відбуваються одночасно, то це створює умови взаємозалежності між учасниками інтеграції, де економічного зростання можна досягти лише шляхом поглиблення кооперації, а «безпека» сприймається виключно як колективне поняття.

На думку одного із найвідоміших політичних теоретиків та істориків XX століття Ханни Арендт, «європейський проект» як процес та самоціль, сформовані і втілені в життя завдяки соціокультурній та економічній модернізації, призвели до зародження пан'європейської ідентичності [5, р. 158]. Аналізуючи саме ці аспекти європейської інтеграції, логічним є висновок, що вона зображується як процес послідовного ідентичності-будування, який окрім надання суттєвих матеріальних благ створює відчуття єдності в рамках ЄС, і приналежності його держав-членів до спільної справи. А з моменту початку розширення ЄС актуальності набуває процес так званої «європеїзації», яка відбувається у двох напрямках, ЄС — держави-члени та держави-члени — ЄС. Тут треба чітко усвідомлювати, що не лише ЄС разом з його принципами існування трансформує новоприбулу державу зсередини (законодавство, зовнішньополітичний курс, економічну політику), а й кожен новий член ЄС вносить цілу низку питань на порядок денний об'єднаної Європи. Це зворотній процес, не тільки ЄС змінює сьогоденне сприйняття національної держави, а й навпаки, з часом національні держави, які входять до його складу, трансформували ЄС.

В перші десятиліття існування характерним елементом ЄС був консенсус еліт. Сучасному ЄС притаманна пряма демократія, наприклад, у вигляді референдуму. Схвалення важливих для ЄС документів (Маастрихтський договір, Лісабонська угода), прийняття рішень щодо розширення союзу

супроводжується референдумами в країнах-членах. Навіть у поточному 2015 році в Греції відбувся референдум щодо запровадження або відмови від програми реформ та економії, запропонованої грецькому уряду трійкою європейських кредиторів. Поступово політичні еліти ЄС усвідомлюють необхідність безпосередньої участі громадян союзу в даних процесах на рівні з його політичними лідерами.

Трансформації помітні і в процесі набуття членства ЄС, формування завдань, цілей, в інституційній архітектурі, політиці та міжнародному впливі. ЄС став винятково важливим актором у глобальних і багатосторонніх форумах та торгівельних зносинах, йому вдалося частково переписати кодекс з ведення перемовин. З появою ЄС у міжнародній дипломатії і переосмисленні його ролі в процесі регіональної інтеграції зазнало змін і поняття самого суверенітету [6, р. 236]. Німецький політолог Маркус Яхтенфухс взагалі вважає, що одним з найцікавіших і найважливіших аспектів європейської інтеграції і є трансформація традиційної національної держави в суб'єкт, складовий елемент нової транснаціональної політичної системи [7, р. 256].

Дискусія переважної більшості теоретичних шкіл, як пропонують різні підходи та методи дослідження процесів інтеграції, зводиться головним чином до визначення в них ролі держави. Хоча держава і залишається центральним компонентом в апараті ЄС, державоцентричний підхід не є найбільш вдалим для його дослідження. Вже на початковому етапі вивчення процесу євроінтеграції виникає питання, до якої групи акторів сучасних міжнародних відносин слід віднести ЄС. Чи слід розглядати ЄС як міждержавну організацію, державу з обмеженими функціями і повноваженнями або взагалі як окремих та унікальний приклад регіональної інтеграції. Зважаючи на подібну контраверсійність, на погляд автора, є доцільним розглянути європейські інтеграційні процесів крізь призму поглядів двох класичних теоретичних шкіл, а саме реалістів та лібералів, в умовах сучасних викликів та тенденцій, відповідно до яких сьогодні розвиваються сфера міжнародних відносин.

З точки зору неореалістів, той факт, що ЄС не є державою, дає підстави вважати, що це утворення не має власних чітко визначених національних інтересів. Замість цього в зовнішній політиці ЄС домінують геополітичні та безпекові уподобання країн-членів. Ліберали притримуються думки, що протистояння між країнами-членами базується в більшому ступені на економічних, а не на геополітичних інтересах. Ліберальна теорія намагається передбачити, яким чином зовнішньоекономічна політика ЄС визначає зовнішню та безпекову політику об'єднання держав. Теорія реалістів розглядає все навпаки. Разом з тим, реалісти очікують сталості зовнішньополітичних інтересів, а ліберали — змін. Для лібералів державна політика змінюється внаслідок впливу груп внутрішньоекономічних інтересів. Реалісти вважають інституційне оформлення здійснення зовнішньої політики в ЄС недоцільним, тоді як ліберали, навпаки, підтримують створення окремої інституції, з погляду розподілу влади, що визначає стратегічні пріоритети та ухвалює рішення [8].

Значна частина аргументів реалістів відносно загрози багатополарності в Європі на початку 90-х років минулого століття спиралась на припущення, що такі європейські країни, як Німеччина, Франція, Британія, і можливо Італія, набудуть статусу великих держав [9, р. 7], одночасно перебуваючи у складі ЄС, що призведе до певних диспропорцій. Можна стверджувати, що деякі з них вже є такими через їх кількісні переваги у ВВП та чисельності населення. Повертаючись до сьогоденних європейських реалій, можна констатувати той факт, що реалісти частково мали рацію. Франція і Німеччини дійсно користуються більшим політичним авторитетом у порівнянні з іншими країнами-членами ЄС. Це ті дві держави, які виступають з найбільшою кількістю ініціатив, а головне без їх згоди дуже складно реалізувати будь-який проект, що матиме безпосередній вплив на подальше майбутнє ЄС. А що ж стосується Великобританії, то країна безперечно декларує свою приналежність до спільних з Європою цінностей, але разом з тим почувається затісно в межах ЄС. 8 вересня 2015 року нижня палата парламенту Великобританії навіть проголосувала за проведення референдуму щодо того, чи варто залишатись в ЄС або вийти з його складу. Волевиявлення британців має відбутись до кінця 2017 року. Отже приблизно два роки підуть на зваження позицій Британії, усіх можливих негативних і позитивних наслідків подібного кроку. Лідер Партії незалежності Об'єднаного Королівства Найджел Фарадж впевнений, що Британія може скористатися прикладом Норвегії, яка не є членом ЄС, але має вільний доступ до його єдиного ринку, і не змушена виконувати обов'язки згідно з законодавством ЄС в таких галузях, як сільське господарство, судочинство та внутрішні справи [10]. Також держава отримує змогу самостійно регулювати свої торгівельні відносини з третіми країнами. Хоча у разі втрати Британією членства в ЄС вона ризикує набути статусу аутсайдера, залишитись осторонь європейських інтеграційних процесів, що зможе зашкодити її іміджу, як одного з надійніших партнерів США в Європі.

Такий підхід політичної еліти Великобританії підштовхує країну до активного впровадження альтернативних або компромісних інтеграційних стратегій. В даному контексті варто згадати концепцію «Європи змінних геометрій», автори якої концентруються на виробленні практичних шляхів та методів реалізації регіональних інтеграційних процесів [11, с. 32]. Однією з її складових частин є проект «Карткової Європи», ідеологом якого виступив у свій час голова британського уряду Джон Мейджор. Відповідно до цієї моделі інтеграції держави самі вирішують, брати чи ні участь у певній конкретній інтеграційній ініціативі, тобто країни-члени мають змогу вибирати стратегії розвитку і долучатися до їх реалізації [12, с. 69]. Ця концепція дозволяє Великобританії не брати участь у тих загальноєвропейських заходах, які видаються такими, що не відповідають її власним інтересам. Наприклад, країна досі використовує власну валюту — фунт і не виявляє бажання приєднатись до зони євро. Ця концепція дійсно виглядає дуже привабливою і передбачає наявність великої кількості інших спільних цілей між елементами інтеграційного об'єднання. В іншому випадку існує ризик його дезінтеграції.

Контраргумент лібералів звучить наступним чином. ЄС створено за таким принципом, що навіть більш потужні держави-члени не отримують ніякого особливого статусу (пропорційна система розподілення голосів та представників у парламенті). Акцент робиться на однакості та пошуку компромісів в рамках Європейської Ради, кожна країна має право висловити свою думку щодо того чи іншого питання. ЄС поступово сам по собі стає великою державою в міжнародній політиці. Це створює проблему для тези реалістів, які лише державу визнають як законного актора міжнародних відносин. Проте це не спростовує факту розвитку та поглиблення такого феномену як «Європа різних швидкостей».

На думку прибічників політичного реалізму, для людей є неприродною ідея наявності одного провладного центру через те, що держава сьогодні залишається головною формою існування людської спільноти. Національні держави ніколи не перестануть існувати тому, що вони являють собою волю народу. Тому делегування деяких аспектів національного суверенітету наднаціональним об'єднанням (наприклад, державами-членами ЄС до Європейського парламенту або Європейської Ради) досі сприймається як часткова втрата власної державності. Все це породжує формування певних упереджень, що укорінюються глибоко у свідомості громадян країн ЄС. Вони пов'язані із відчуттям того, що інтереси тієї або іншої держави утискаються задля досягнення загальноєвропейської мети. Такий собі комплекс меншовартості в межах сучасного наднаціонального об'єднання. Звісно, подібні психологічні бар'єри вдається з успіхом долати, особливо в умовах сталого росту європейської економіки. Проте світова фінансова криза, яка безумовно зачепила держави ЄС, лише загострила дискусії на подібні теми. Яскраво помітно це було під час боргової та політичної кризи в Греції. Накопичення такого роду взаємних претензій призвело до системної кризи ЄС та швидкого зростання відцентрових тенденцій. Приголомшлива перемога євроскептиків і правих партій на виборах до Європейського парламенту у травні 2014 року («Національний фронт» у Франції, «Партія незалежності Сполученого Королівства» у Великобританії, «Золотий світанок» в Греції та «Йоббік» в Угорщині) викликала пожвавлення у лавах політичних реалістів. Вони констатували той факт, що, з однієї сторони, подальше поглиблення європейської інтеграції суттєво пробуксовує, коли це стосується таких сфер, як спільна зовнішня політика та політика безпеки, а з іншої — держави ЄС все частіше повертаються до риторики в стилі примату власних національних інтересів. Тут варто зупинити свою увагу на одній з потенційних загроз для цілісності ЄС про яку ще у 1990 році говорить американський політолог Джон Міршаймер: «Гіпернаціоналізм можна вважати причиною розгортання минулих воєн в Європі, і він буде чинником, що спровокує початок воєн у майбутньому» [13]. Рівно через 20 років у своїй Берлінській промові Герман ван Ромпей вторить йому, заявляючи: «Найбільшим ворогом Європи є страх. Страх призводить до егоїзму, який у свою чергу до націоналізму, а націоналізм веде до війни. Сучасний націоналізм часто виявляється зовсім не почуттям гордості через власну національну приналежність, а є негативним по-

чуттям настороженості стосовно інших». Але водночас підкреслює: «Наш союз народився з бажання співпрацювати, щоб примирити та діяти в дусі солідарності» [14]. Поки що очільникам ЄС в особі Ангели Меркель та Франсуа Олланда вдається зберігати крихкий баланс, вдало маневруючи між представниками лівого та правого спектру. Але постає питання, що станеться з ЄС, якщо наступна проблема, з якою він стикнеться, завдасть «європейській ідеї» більш міцного удару? Сьогоднішня катастрофічна ситуація з надзвичайною великою кількістю біженців з Близького Сходу, які намагаються усіма можливими і неможливими шляхами потрапити на територію ЄС також не сприяє його внутрішній консолідації. Адже, окрім додаткового фінансового навантаження на національні бюджети для вилучення коштів на утримання новоприбулих іммігрантів, держава, що їх приймає, повинна подбати про їх соціальну адаптацію до нових умов існування і забезпечити місцем роботи. Дані зобов'язання буде нелегко виконати, враховуючи що у деяких країнах ЄС рівень безробіття перевищує позначку у 25 %. Це створює для корінного населення небажану конкуренцію та сприяє розповсюдженню націоналістичних поглядів вже серед широких верств населення. Чи не це є ще одним фактором, який розмиває поняття європейської ідентичності? В таких умовах саме націоналістична ідеологія виглядає найбільш привабливою, як така, що виступає на захисті державності країн-членів ЄС. Європейські популісти безжально експлуатують націоналістичну риторичку, формуючи таким чином образ ворога, якого можна звинуватити у всіх негараздах, що стали результатом їх власної недолугої політики в тій чи іншій галузі. Але це вкрай небезпечна гра, яка може призвести до трагічних наслідків. Причому масштаби трагедії можуть бути різними, починаючи від різного роду соціальних вибухів до кривавих громадських конфліктів. Таким чином, коло історії замкнеться і Європа може повернутися до того, чого вона так бажала уникнути, розпочавши процес європейської інтеграції, а саме — унеможливити поновлення військових дій на цій території.

Таким чином, на сьогодні ЄС стикається з цілою низкою загроз, які є потенційно небезпечними для його існування та потребують негайного вирішення. З точки зору автора статті, найбільш серйозна криза, з якою коли-небудь стикався ЄС, це криза «європейської ідеї», те, від чого відштовхувалися засновники Європейського союзу вугілля та сталі. Квола інституційна реформа, економічна нестабільність, слабка політика безпеки та ціла низка соціальних проблем, що накопичувалися протягом останнього десятиліття, значно ускладнюють процес європейської інтеграції. Забезпечення безпеки на кордонах ЄС, відцентрові тенденції, зростання популярності правих сил та розмивання поняття «європейської ідентичності» — ось питання, які найближчим часом визначатимуть програму дій ЄС. Сьогодні Європа потребує перегляду засад свого концептуального розвитку. ЄС повинен нарешті перетворитися з громіздкої міжурядової організації на гнучкий, монолітний і швидко реагуючий на сучасні запити механізм. Для цього, перш за все, необхідно визначитись, а що ж саме об'єднує сьогодні 28 країн-членів ЄС, які задачі та цілі стоять перед ними,

і наскільки ефективною є їх робота. Достатньо складно робити припущення щодо того, що собою являтиме ЄС через 10–20 років, але ігнорування вищезазначених проблем неминуче призведе не лише до загострення ситуації всередині об'єднання, але й здійснюватиме дестабілізуючий вплив на глобальну систему міжнародних відносин.

Список використаної літератури

1. Fontaine P. A new idea for Europe. The Schuman declaration — 1950–2000 / Pascal Fontaine // European Commission. Series: European Documentation. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000. — 43 p.
2. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції / Єва Кіш // Політичний менеджмент. — 2004. — № 6 (9). — С. 103–114.
3. Расширение ЕС на Восток: Предпосылки, проблемы, последствия / Ин-т мировой экономики и международных отношений. — М.: Наука, 2003. — 344 с.
4. Peterson J. The EU as a Global Actor/ John Peterson, Michael Smith // The European Union: How Does it Work? / ed. E. Bomberg, A. Stubb. — Oxford: Oxford University Press, 2003. — 239 p.
5. Rensmann L. Europeanism and Americanism in the age of globalization: Hannah Arendt's reflections on Europe and America and implications for a post-national identity of the EU polity'/ Lars Rensmann // European Journal of Political Research. — 2006. — № 5 (2). — P.139–170.
6. Murray Ph. Uses and Abuses of the Concept of Integration / Philomena Murray // Sage Handbook of European Studies / ed. C. Rumford. — London: Sage, 2009. — P. 227–244.
7. Jachtenfuchs M. The governance approach to European integration / Markus Jachtenfuchs // Journal of Common Market Studies. — 2001. — Vol. 39, № 2. — P. 245–264.
8. Стрельцов В. Еволюція підходів до управління інтеграційними процесами / В. Ю. Стрельцов [Electronic resource] // Актуальні проблеми державного управління. — 2014. — № 1. — С. 163–170. — Available on the web at: http://www.nbu.gov.ua/j-pd/apdy_2014_1_23.pdf
9. Mearsheimer J. Back to the future: Instability in Europe after the cold war / John Mearsheimer // International Security. — 1990. — Vol. 15, № 3. — P. 5–56.
10. The Week EU referendum: the pros and cons of Britain leaving Europe. Aug 19, 2015 [Electronic resource]. — Available on the web at: www.theweek.co.uk/eu-referendum
11. Копійка В. Концепції та доктрини європейської єдності в останній третині ХХ сторіччя / В. Копійка // Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. — К., 2002. — С. 8–74.
12. Філософія інтеграції: монографія / за ред. В. Д. Бондаренка, Ф. Г. Ващука. — Ужгород: ЗакДУ, 2011. — Вип. 18. — 544 с.
13. Swisa M. Future Stability in the European Union: Realism, Constructivism, and Institutionalism [Electronic resource] / Maya Swisa // Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union, 2011. — Available on the web at: <http://www.scholarship.claremont.edu/urceu/vol2011/iss1/11>
14. Waterfield B. Herman Van Rompuy: Euroscepticism leads to war [Electronic resource] / Bruno Waterfield // The Telegraph, 2010. — Available on the web at: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/8124189/Herman-Van-Rompuy-Eurosc-pticism-leads-to-war.html>

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015

Русова О. С.

кафедра международных отношений

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

к. 32, Французский б-р, 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

ЕВРОПЕЙСКИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ВЫЗОВОВ СИСТЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

Статья посвящена анализу понятия «европейской интеграции», его сущности, основных принципов и механизмов внедрения. Особое место отведено дискуссии между представителями двух теоретических школ, а именно политическими реалистами и либералами относительно роли государства в интеграционных процессах. Рассматривается целый ряд проблем, с которыми сегодня сталкиваются государства — члены ЕС, в том числе экономическая нестабильность, резкий рост уровня популярности националистической идеологии и евроскептических настроений среди широких слоев населения Европы.

Ключевые слова: европейская интеграция, политический реализм и либерализм, ЕС, суверенитет, национализм, европейская идентичность.

Rusova O. S.

Department of International Relations

Odessa National University,

r. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN RESPONSE TO THE CURRENT CHALLENGES OF THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

The article is devoted to the analysis of such concept as «European integration», its content, basic principles and mechanisms of implementation. A closer attention is paid to the discussion between the representatives of two theoretical schools, namely the political realists and liberals with regard to the state's role in the integration processes. Under consideration is a great number of problems, which currently face the EU member-states, including the economic instability, a sharp rise of popularity of the nationalist ideology and the eurosceptic sentiments among the broad layers of population in Europe.

Key words: European integration, political realism and liberalism, EU, sovereignty, nationalism, European identity